

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ СТРАХУВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Туманова О.А., к.е.н., доцент, НАПКБ

В статті розглянуто ознаки, які характеризують економічну сутність страхування в загалі, та страхування в сільському господарстві окремо. Був проведений історичний аналіз розвитку сільськогосподарського страхування в Україні. Виявлено основні проблеми сучасного страхування в аграрному секторі економіки України.

Ключові слова: страхування, сільськогосподарське страхування, страховий захист, аграрний сектор.

ВСТУП

Сільське господарство є однією з важливих і водночас найбільш ризикових галузей суспільного виробництва, оскільки відтворювальний процес пов'язаний з природничо-кліматичними та біологічними чинниками. До найгостріших питань в аграрному секторі економіки відноситься захист земель сільськогосподарського призначення, за допомогою яких певною мірою можна стабілізувати розвиток господарств комплексу та економіки держави в цілому. Окремі теоретичні та практичні аспекти досліджуваної проблеми висвітлено в працях вітчизняних та зарубіжних учених. Так, зокрема, питанням теорії і практики страхування присвятили свої праці українські вчені: В.Д. Базилевич, В.А. Борисова, М.Я. Дем'яненко, В.П. Дубіщев, С.С. Осадець, Д.В. Полозенко, О.І. Ястремський, а також зарубіжні автори: І.Т. Балабанов, Д. Баббела, А. Вільямс та інші. Проте, незважаючи на цінність зазначених досліджень, для вітчизняної економічної науки проблема страхування земель сільськогосподарського призначення потребує системного обґрунтування теоретико-прикладних аспектів його становлення в умовах ринкової економіки. Саме це і зумовило вибір теми розглянутої проблеми.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета вибраного дослідження полягає в обґрунтуванні економічної сутності страхування в аграрному секторі. Цільова спрямованість обумовила основні підходи до реалізації зазначеної мети, а саме розглянути основні теоретичні засади відносно сутності страхування земель сільськогосподарського призначення, проаналізувати розвиток цього виду страхування в Україні, визначити основні проблеми сільськогосподарського страхування в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Ринкові відносини в Україні супроводжується появою нових суб'єктів земельних відносин, зацікавлених в захисті свого майна, доходів, підприємницької діяльності від різного роду бід. У цих умовах роль страхування, як джерела засобів відшкодування збитку, особливо зростає.

Страховий захист є одним з найважливіших елементів ринкової економіки, складовою фінансових, виробничих відносин, що дозволяє відшкодувати матеріальні втрати в разі настання несприятливих подій. Соціально — економічні умови в Україні потребують якісно нових підходів до збереження матеріальних цінностей, життя, здоров'я та працездатності громадян, які є об'єктом різних видів страхування, необхідності відтворення природних ресурсів і покращення екологічної ситуації. Ці умови вимагають від системи страхування запровадження нових видів страхових послуг, створення конкурентного середовища функціонування страхових компаній, формування розвиненого страхового ринку.

Закон України «Про страхування» визначає страхування як відносини по захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні певних подій або страхових випадків за рахунок грошових фондів, формованих із сплачуваних ними страхових внесків (страхових премій). Через страхування можливість укр. небажаних (часом катастрофічних) втрат переходить в необхідність нести для їх компенсації відносно невеликі річні витрати у вигляді страхових внесків. Іншими словами, страхові організації (страховики) шляхом об'єднання внесків створюють фонди засобів для забезпечення страхувальників фінансовою підтримкою у разі настання небажаних подій, перелік яких задалегідь обмовляється. У ринковій економіці страхування стає одним з видів підприємницької діяльності [3].

Економічну суть страхування можна охарактеризувати наступними ознаками:

- виникнення грошових перерозподільних відносин, викликаних існуванням страхового ризику як вірогідність і можливості настання страхового випадку, здатного нанести матеріальний або інший збиток;
- створення грошового страхового фонду цільового призначення, формованого за рахунок фіксованих внесків учасників страхування. Оскільки засоби цього фонду використовуються лише серед його учасників, розмір страхового внеску є часткою кожного з них в розподілі збитку. Тому, чим ширше круг учасників страхування, тим менше розмір страхового внеску і тим доступнішим стає страхування;
- перерозподіл сум збитку між територіями і в часі;
- повернення страхувальникам витрат на страхування через виплату ним страхових відшкодувань.

У сучасних умовах страхування придбало особливе значення в аграрному середовищі. Сільське господарство завжди потребувало фінансової підтримки зважаючи на неясність результатів його господарської діяльності через непередбачуваність погодних і інших умов. Останніми роками положення посилювалося загальним кризовим станом економіки. Система страхування може надати сільським товаровиробникам певну фінансову підтримку. Тим паче, що збитки аграрного сектора торкаються інтересів не тільки самих товаровиробників, але і держави в цілому. Коли майно застраховане, держава значною мірою звільняється від необхідності відшкодування збитку. У випадках, коли цінності не застраховані, тягар відновлення їх втрат лягає на все суспільство.

Практику страхування втрат врожаю сільськогосподарських культур на території України розпочав Держстрах у 1941 році. Це було так зване обов'язкове окладне страхування, яке поширювалося на всі сільськогосподарські культури, а також сади, ягідники, виноградники, посіви і насадження в парниках і теплицях. Причому практики такого широкого охоплення страхуванням культур та площ не було ніде в світі. Страхування проводили на випадок несприятливої дії граду, зливи, бурі, вогню, вимокання, вимерзання, випрівання, заморозків, повені, посухи. Тарифні ставки диференціювалися за видом стихійного лиха, групами культур, їх територіальним розташуванням. Окрім обов'язкового страхування, існувало добровільне страхування. Воно дозволяло оцінювати врожай дещо вище, а отже й сподіватися на більше відшкодування.

Загалом, страхування проводилось відразу від всіх запропонованих ризиків. Страхувати від неповного переліку ризиків не дозволялось. Страхове відшкодування виплачували за кількісні втрати врожаю, і лише при страхуванні тютюну — за зниження якості тютюнових листків від граду. Страхове відшкодування не виплачувалося у випадку пошкодження рослин шкідниками та хворобами. Було організовано страховий нагляд, мета якого полягала в тому, щоб не допустити загибелі посівів, перевіряти дотримання правил агротехніки і сприяти підвищенню врожайності. Страхувальники зобов'язані були заявити про загибель або пошкодження сільськогосподарських культур в інспекцію Держстраху не пізніше, як за п'ять діб з дня встановлення загибелі чи пошкодження. При пошкодженні посухою сільськогосподарських культур заяви подавались не пізніше, як за 15 днів до збирання врожаю.

Роботу над визначенням страхового відшкодування проводили у такій послідовності:

- встановлювали причини загибелі або пошкодження сільськогосподарських культур і перевіряли виконання страхувальником агротехнічних правил;
- визначали обсяг пошкодженої площі;
- встановлювали ступінь пошкодження;
- складали страховий акт і визначали суму страхового відшкодування.

Починаючи з 1967 року, було введено державне обов'язкове страхування майна колгоспів, міжгосподарських підприємств, радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств. Державному обов'язковому страхуванню підлягало таке майно колгоспів: врожай сільськогосподарських культур (крім врожаю сінокосів); сільськогосподарські тварини, домашня птиця, кролі, хутрові звірі та сім'ї бджіл; будівлі, споруди, передавальні пристрої, силові, робочі та інші машини, транспортні засоби, обладнання, знаряддя лову, інвентар, продукція, сировина, матеріали, багаторічні насадження.

Врожай страхували на випадок загибелі чи пошкодження в результаті посухи, нестачі тепла, надмірного зволоження, вимокання, випрівання, заморозків, вимерзання, граду, зливи, бурі, урагану, паводку, селю, безводдя або маловоддя в джерелах зрошення і в результаті інших незвичайних для даної території метеорологічних або природних умов, а також від хвороб, шкідників рослин і пожежі. Сільськогосподарських тварин страхували на випадок загибелі, падежу, вимушеного забою чи знищення в результаті стихійного лиха, інфекційних хвороб і пожежі. Будівлі та інше майно колгоспів страхували на випадок знищення або пошкодження в результаті повені, бурі, урагану, зливи, граду, обвалу, зсуву, дії підґрунтових вод, селю, удару блискавки, землетрусу, просадки, пожежі, вибуху і аварій.

Для господарств, які підлягали обов'язковому страхуванню, Держстрах проводив нарахування страхових платежів за формою 101. Було встановлено 4 терміни сплати: 20% — після укладання договору, 15% — до 15 травня, 15% — до 1 липня, та 50% — до 1 жовтня поточного року. Страхове покриття за угодами становило 70%. Виплата страхового відшкодування здійснювалась у розмірі загального збитку, який визначався як різниця між запланованим та реально отриманим врожаєм. Тобто причини збитку не розмежовувалися, не визначався прямий збиток, спричинений тим чи тим ризиком. У разі встановленого порушення господарством правил агротехніки Держстрах міг відмовити у виплаті страхового відшкодування або зменшити розмір виплати. Факти таких порушень виявляв народний контроль, їх висвітлювали у пресі. Для того, щоб отримати страхове відшкодування, достатньо було вчасно звернутися в Держстрах з письмовою заявою про настання страхового випадку. Після такого звернення комісія на чолі з начальником відповідного районного відділення Держстраху, за участі представників управління сільського господарства та страхувальника, проводила огляд пошкоджених посівів, про що складала відповідний акт. У деяких випадках для підтвердження настання страхового випадку потрібно було надати довідку метеослужби, пожежної охорони тощо. Фактів звернення до суду з боку колгоспів практично не було. Поточного моніторингу за станом

посівів у період вегетації не проводили. Однак для забезпечення якісної роботи щодо визначення збитку за договорами страхування майна сільськогосподарських підприємств у кожному відділенні Держстраху працював агроном або декілька агрономів. У штаті дирекції були два агрономи, ветеринарний лікар, інженер. Збитковість страхування врожаю сільськогосподарських культур по Україні становила 80-130%.

У 1982 ці було визначено перелік низькорентабельних колгоспів, рентабельність яких становила менше 34% (до таких, наприклад, належали м'ясо-молочні комбінати в регіонах, де була несприятлива ситуація щодо туберкульозу великої рогатої худоби). За такі колгоспи страхові платежі сплачувала держава.

З 1991 року за колгоспами визнали право добровільного страхування майна, а радгоспи до 1996 року підпадали під дію обов'язкового страхування. З 1994 року держава відмовилася від відповідальності за розрахунок по страхових відшкодуваннях з сільськогосподарськими підприємствами, і Укрдержстрах (реструктуризований та перейменований в НАСК «Оранта») заборгував господарствам значні суми страхових відшкодувань. Ці суми погашалися протягом трьох-чотирьох років частковими виплатами або формальним переукладанням договорів. Цей факт дуже негативно вплинув на загальне ставлення до страхування врожаю та іншого майна сільськогосподарських підприємств, породив недовіру не тільки до «Оранти», а й до страхування взагалі.

Використання обов'язкової форми в системі ринкових відносин до певної міри звужує господарську самостійність суб'єктів цих відносин, товаровиробник (колективний, сімейний, одноосібний) повинен сам вирішувати, яким чином захистити себе від можливих фінансових ускладнень. І проте перевага добровільного страхування, тобто страхування за договором, перед обов'язковим не є безперечною, оскільки обов'язкове страхування знижує витрати кожного господарства на страхування своїх майнових інтересів. Добровільна форма страхування спочатку не припускає стовідсоткового оточення страховим захистом всіх сільськогосподарських товаровиробників, що спричиняє за собою збільшення ставок страхових платежів, а обов'язкова форма страхування сприймається як додатковий податок, хоча ставки обов'язкового страхування у зв'язку з його загальністю будуть значно нижче, ніж ставки добровільного [5].

Сказане підтверджує і той факт, що після відміни обов'язкового страхування і встановлених державою страхових тарифів, страховики підвищили ставки страхових внесків, що послужило однією з основних причин скорочення числа господарств, що страхують свої посіви на добровільних засадах. Проте, оскільки поки законодавчо не визначені види, умови і порядок обов'язкового страхування, залишається його добровільна форма.

Договір страхування є угодою між страхувальником і страховиком, через яке останній зобов'язується при настанні страхового випадку виплатити страхувальнику або іншій особі, на користь якого укладений договір страхування страхове відшкодування, а страхувальник зобов'язується оплачувати страхові внески у встановлені терміни. У договорі указують об'єкт страхування і перелік страхових подій (тобто позначають відповіді на питання: «Що страхується і від чого?»), термін дії договору, страхову суму, яка не повинна перевищувати реальної вартості страхованого майна, страховий тариф і страховий внесок. У договорі добровільного страхування конкретний розмір страхової суми, страхового внеску і інші його істотні умови визначають на основі угоди сторін.

Договір страхування набуває чинності з моменту сплати страхувальником першого страхового внеску. Незалежно від форми оплати страхового внеску дія договору закінчується після закінчення терміну страхування.

При настанні страхового випадку страхувальник заявляє про це страховику в строк, встановлений договором або умовами страхування. На підставі власних обстежень потерпілого об'єкту і підтверджуючих документів компетентних організацій, що беруть участь в цьому, страховик визначає розмір збитку, заподіяного застрахованому об'єкту і суму страхового відшкодування, величина якого залежить від розміру страхової суми і тієї системи відповідальності, по якій було застраховано майно.

Пошуки заходів запобігання збиткам і страховим випадкам привели до виникнення і розповсюдження в світовій практиці виду діяльності по «управлінню ризиками», яка представляє розробку і реалізацію системи заходів, за допомогою яких з'являється можливість запобігання (або послаблення) небезпекам, яким може, піддаватися об'єкт страхування. Сюди відносять також оцінку ризику, як міру вірогідності настання страхового випадку, і силу прояву; контроль над ризиком в період до моменту можливого настання страхового випадку (превентивні заходи), під час його прояву і під час ліквідації його наслідків. В цілому управління ризиком зводиться до виявлення і оцінки ризиків, яким піддаються окремі ресурси і виробництво в цілому, розробки заходів, направлених на запобігання або ослаблення їх прояву.

Визначення видів ризику, оцінка їх сили з погляду уразливості відповідного об'єкту, встановлення на основі всіх обставин, що враховуються, умов страхування, визначення можливого збитку і ставок страхових платежів — все це в зарубіжній практиці проводять професіонально підготовлені особи, що володіють знаннями в області не тільки страхової справи, але і економічних інтересів страхувальників. У країнах з розвиненим ринком страхових послуг страхові компанії мають такого

роду фахівців з кожного виду страхування. Починають розуміти необхідність такої організації і в українській страховій практиці.

Перелік страхових випадків, настання яких зобов'язує страхові компанії виплачувати страхові відшкодування, має надзвичайно важливе значення і відноситься до істотних умов ефективного страхування. По добровільних видах страхування умови конкретних видів страхування розробляють страхові компанії. Конкуренція на страховому ринку спонукає їх при формуванні цих умов максимально враховувати потреби і можливості потенційних страхувальників, зокрема — встановлювати ширше коло страхових випадків. Умови страхування розробляються виходячи з найтипівіших страхових потреб учасників страхового процесу.

Додамо, що сам факт загибелі (знищення) або пошкодження майна не є достатньою підставою для виникнення обов'язку страховика по виплаті страхового відшкодування. Необхідний факт збитку (збитку), викликаного саме передбаченим страховим випадком. Застраховане майно може загинути в результаті випадку, не передбаченого договором, або бути пошкодженом третьою особою, яка компенсувала заподіяний збиток: виплатить вартість застрахованого майні, надано нове або відремонтовано пошкоджене. У таких випадках збиток, як такий зникає, звідси і право на отримання страхувальником страхового відшкодування не виникає.

Сутність страхового захисту полягає в нагромадженні й витратанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів з попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування пов'язаних із ними втрат [4].

Сучасна наука «страховий захист» розглядає як економічну категорію. Наприклад, М.М. Александрова зазначає, що матеріальним втіленням економічної категорії страхового захисту є страховий фонд, який являє собою сукупність виділених та зарезервованих запасів матеріальних благ, призначених для здійснення страхового захисту (не тільки компенсації, а й подолання наслідків реалізації страхового ризику), і може виступати як у натуральній, так і грошовій формах [1].

Призначення страхового фонду — не для споживання, не для нагромадження, а для відшкодування збитків у результаті настання страхового випадку [1].

Страховий захист в аграрному секторі повинен бути спрямований на виконання головних завдань щодо виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечення господарств фінансовими ресурсами, натуральними запасами та матеріально-технічними засобами на всіх стадіях виробництва продукції, а також на відшкодування збитків у результаті настання страхового випадку.

Стимує розвиток сільськогосподарського страхування відсутність гарантій своєчасного отримання страхувальниками страхових відшкодувань від страхових організацій через непомірно високі для страховиків одноразові витрати для страхової компенсації збитків, заподіяних сільськогосподарському виробництву страхувальників неврожаєм сільськогосподарських культур в результаті настання страхових випадків природного характеру [2].

Заважає розвитку страхування урожаїв недостатньо реальний облік величини ризику, термінів або періодичності настання страхових випадків, використання у зв'язку з цим єдиних укрупнених страхових тарифів, що приводить до страхової нерівності сільгоспідприємств.

Стимує сільськогосподарське страхування інфляція. Страхові відшкодування за загиблу худобу або згорілі будови компенсують не більш половину реальних втрат. Введення ж до них поправочних коефіцієнтів залежно від темпів інфляції приводить до дорожчання страхових тарифів і теж стимує попит на сільськогосподарське страхування.

Все перераховане призводить в сукупності до того, що в сільському господарстві страхування, як чинник стабільності економіки, використовується слабо.

Розв'язати проблему посилення страхового обслуговування галузі може держава, беручи участь не тільки в підтримці, але і в організації сільськогосподарського страхування. Саме держава повинна регламентувати страхову сферу, правила і умови страхування, координувати діяльність страховиків. При підтримці держави можливе і розширення сфери сільськогосподарського страхування за рахунок залучення в нього нових об'єктів страхування.

ВИСНОВКИ

1. Страховий захист є одним з найважливіших елементів ринкової економіки, складовою фінансових, виробничих відносин, що дозволяє відшкодувати матеріальні втрати в разі настання несприятливих подій.

2. Економічну суть страхування характеризують наступні ознаки: 1) виникнення грошових перерозподільних відносин, викликаних існуванням страхового ризику як вірогідності і можливості настання страхового випадку, здатного нанести матеріальний або інший збиток; 2) створення грошового страхового фонду цільового призначення, формованого за рахунок фіксованих внесків учасників страхування. Оскільки засоби цього фонду використовуються лише серед його учасників, розмір страхового внеску є часткою кожного з них в розподілі збитку. Тому, чим ширше круг учасників страхування, тим менше розмір страхового внеску і тим доступнішим стає страхування; 3) перерозподіл сум збитку між територіями і в часі; 4) повернення страхувальникам витрат на страхування через виплату ним страхових відшкодувань.

3. Практику страхування втрат врожаю сільськогосподарських культур на території України розпочав Держстрах у 1941 році. Починаючи з 1967 року, було введено державне обов'язкове страхування майна колгоспів, міжгосподарських підприємств, радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств. Для господарств, які підлягали обов'язковому страхуванню, Держстрах проводив нарахування страхових платежів за формою 101. Було встановлено 4 терміни сплати: 20% — після укладання договору, 15% — до 15 травня, 15% — до 1 липня, та 50% — до 1 жовтня поточного року. Страхове покриття за угодами становило 70%. У 1982 ці було визначено перелік низькорентабельних колгоспів, рентабельність яких становила менше 34% (до таких, наприклад, належали м'ясо-молочні комбінати в регіонах, де була несприятлива ситуація щодо туберкульозу великої рогатої худоби). За такі колгоспи страхові платежі сплачувала держава. З 1991 року за колгоспами визнали право добровільного страхування майна, а радгоспи до 1996 року підпадали під дію обов'язкового страхування. З 1994 року держава відмовилася від відповідальності за розрахунок по страхових відшкодуваннях з сільськогосподарськими підприємствами, і Укрдержстрах (реструктуризований та перейменований в НАСК «Оранта») заборгував господарствам значні суми страхових відшкодувань.

4. Стимує розвиток сільськогосподарського страхування багато факторів, серед яких можливо виділити такі, як відсутність гарантій своєчасного отримання страхувальниками страхових відшкодувань; інфляцію; недостатньо реальний облік величини ризику, термінів (періодичності) настання страхових випадків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова М.М. Страхування: навч.-метод. посіб. / М.М. Александрова. — К.: ЦУЛ, 2002. — 208 с.
2. Грушко В.І. Головне завдання — подальший розвиток страхового ринку / В.І. Грушко // Україна-Business. — 2003. — 10-17 кв. — С. 2-13.
3. Закон України «Про страхування» від 7.03.1996 р. № 85/96 ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — №18. — С. 78.
4. Страхування / за ред. С. Осадця. — К.: КНЕУ, 1998. — 528 с.
5. Юргенс И.Ю. Проблемы развития национальной системы страхования в условиях экономического кризиса / И.Ю. Юргенс, Р.Т. Юлдашев. // Финансы. — 1998. — №10. — С. 30-33.